

דב לוין

ספרים מטעם; ספרי לימוד וקריאה ביידיש בליטא הסובייטית
(1941—1940)

תדפיס מתוך

יד לקורא—כרך ט"ז, חוברת ב'—ג'

ניסן תשל"ז

ספרים מטעם

ספרי לימוד וקריאה בידיש בליטא הסובייטית (1940—1941) *

דב לוינ

הודות לכניסת הצבא האדום לליטא ב-15 ביוני 1940 והפיכתה של ארץ זו לריפובליקה סובייטית, גדחתה השואה האיומה של היהדות הליטאית (כולל חבל וילנה) לשנה ועוד שבוע, שכן ב-24 ביוני 1941 נכבשה ליטא במסגרת מבצע 'ברברוסה' על ידי הצבא הנאצי וכתוצאה מכך נטבחו 90% של יהודי ליטא.

תוך כדי מהלך הסובייטיזציה האינטנסיבית שהשלטונות הקומוניסטיים הספיקו לבצע במשך שנת שליטתם בליטא, נפגעו בין היתר מוסדות החינוך והתרבות היהודיים ובמיוחד העבריים, שעליהם היתה גאווה יהודי ליטא העצמאית. במקומם הוקמו כ-160 בתי ספר ו-3 תיאטראות ממלכתיים, והופיעו 2 יומונים ודו שבועון אחד על טהרת שפת היידיש. מקום נכבד במישור התרבותי בקרב יהודי ליטא נועד אותה שנה לספר היהודי, אלא שבגלל סיבות פוליטיות (כגון הצורך במיון וטיהור מלאי הספרים הקיים) וארגוניות (כמו יצירת ספרים חדשים, אספקתם והפצתם) הפך הנושא הזה לבעייתי ורצוף קשיים. במסגרת הדברים שלהלן, ייסקרו העובדות המתייחסות לנושא הספר היהודי באותה תקופה בליטא, משלוש נקודות-הראות הבאות: אספקת ספרי-לימוד לבתי הספר, אפשרויות רכישה של ספרי-קריאה בשוק המקומי, ומסגרות קריאה מאורגנות (ספריות).

ספרי-לימוד

עוד בתקופת המערכה על שינוי שפת ההוראה בבתי הספר היהודיים מעברית ליידיש, הועלתה הדרישה¹ להקים הוצאת ספרים פדגוגית ביידיש, שתספק את חומר הלימוד המתאים ותעבד גם חריסטומאטיות ביידיש, בהתאם לדרישות בית-הספר החדש. מחוסר אפשרות לתת תשובה נאותה לבעיה ספרי-הלימוד הסתפקו השלטונות (כלומר הרפרנטורה היהודית בקומיסאריון העממי להשכלה), בשלב זה בשתי תערוכות של ספרי-לימוד יהודיים הנהוגים בבריה"מ. את התערוכות אירגנו מכון 'ייווא'² בוויילנה וחברת 'ליבהאבער פון

* חיבור זה מבוסס על מימצאים מתוך פרויקט-מחקר רחב על מצבם של היהודים בארצות ובאיזורים במזרח אירופה שסופחו לברית-המועצות בימי מלחמת העולם השנייה. המחקר מתבצע בידי המחבר במסגרת המכון ליהדות זמננו של האוניברסיטה העברית בירושלים, בסיוע של קרן הויכרון למען תרבות יהודית שבניו-יורק ושל קרן ע"ש אברהם ואדית שפיגל מלוס-אנג'לס שבקאליפורניה.

- 1 ר. מאטיס, "וועגן יידישע שול פראלעמען", פאלקסבלאט (קובנה), 14.8.1940, עמ' 4.
- 2 ייווא — המכון המדעי היהודי בוויילנה שבספרייתו היו כ-100,000 כרכים מלבד תעודות וכתבי יד עתיקים, הפך באותה תקופה כחלק של האקדמיה המדעית הליטאית. על כך ראה: דב לוינ, "ייווא בין הפטיש והמגל", האוניברסיטה, כתב עת של האוניברסיטה העברית בירושלים, כרך 22 (אביב תשל"ו), עמ' 26 (להלן: בין הפטיש והמגל).

וויסן³ הקובנאית, והן נועדו בעיקר למשתתפי קורסי ההכנה למורים היהודיים⁴. חברת ליבהאבער פון וויסן קיבלה על עצמה בשלב זה, בברכת הרפרנט, גם את המשימה לסייע בהכנת כמות מאסיבית של ספרי-לימוד לקראת שנת הלימודים הממשמשת ובאה, ובראש וראשונה לכיתות הנמוכות. עבודת ההדפסה, לפי דוגמאות מקיוב-לבוב (1940) שנמסרה לאחד מבתי הדפוס הגדולים בקובנה, התנהלה יום ולילה. לקראת ה-16 בספטמבר, הוא יום פתיחת שנת-הלימודים, הספיקה חברה זו, תוך שימוש "בשיטות מימון של מנחם-מנדל"⁵, במשך חודשיים להכין 15 ספרי-לימוד ו-4 אחרים⁶ במספר כולל של 76,000 עותקים, כשמחיר כל עותק אמור היה לעלות בין 1—2 ליט בלבד (ללא כל רווח). במקביל למכירה הקמעונית לתלמידים, גערכו משלוחים לוויילנה ולעריר-השדה. מחמת הביקוש הרב לא סופקה כל כמות ההזמנות לספרי-לימוד בידיש מלטביה ומאסטוניה, אלא חצייה בלבד. לקראת סוף שנת 1940 נתבשר ציבור המורים היהודיים, מעל דפי העיתונות, על הוצאת ספר לימוד נוסף בגיאוגרפיה⁷.

פתיחת חנות ממלכתית מיוחדת לספרי יידיש (מס' 10) במרכז קובנה וכן גם בוויילנה, על ידי המדור היהודי בהוצאת הספרים הממלכתית, איפשרה עתה לציבור קנייה נוחה גם של ספרי לימוד⁸. ובתחילת 1941 ניתן היה כבר להשיג ספרים כנ"ל גם בסניפים של בית-

- 3 בחברת 'ליבהאבער פון וויסן' (חובבי השכלה) גברו מגמות שמאלניות עוד לפני כניסת הצבא האדום ליטא. ואולי זוהי הסיבה שניתן לחברה זו להתקיים גם לאחר מכן.
- 4 בתערוכה של 'ליבהאבער פון וויסן', שנפתחה חגיגית ב-16 באוגוסט 1940 בבניין הגמנסיה העברית על שם שוואבה, ניתנה אפשרות למבקרים לרכוש חלק מהמוצגים. פ א ל ק ס ב ל א ט , 15.8.1940, עמ' 7. על התערוכה ביוזמת 'ייווא' ראה: "אויסשטעלונג פונעם סאוועטישן יידישן בוך", פ א ל ק ס ב ל א ט , 23.8.1940, עמ' 1. מכון 'ייווא' פירסם גם עבור ציבור המורים היהודיים "ביבליאגראפיע פאר יידישע לערנביכער און פעדאגאגיק", שהורכבה על ידי איש 'ייווא', י. אנילוביץ והתייחסה לתקופה 1934—1939 בלבד. מ. קאהאנוביץ, "די אקטועלע סאוועטישע לערנ-ביכער פאר דער יידישער שול", פ א ל ק ס ב ל א ט , 24.10.1940, עמ' 3 (להלן: קאהאנוביץ).
- 5 יאנקל יוד, "אין פאבריק פון יידישן לערנבוך", פ א ל ק ס ב ל א ט , 16.10.1940, עמ' 5. (להלן: יאנקל יוד).
- 6 שם, שם. ולפי גירסה אחרת, הודפסו 10 ספרי לימוד בלבד, "פארלאג טעטיקייט פון דער געז. 'ליבהאבער פון וויסן'", פ א ל ק ס ב ל א ט , 5.9.1940, עמ' 3.
- 7 ראה מודעה: "אכטונג יידישע פאלקשול לערער", דער ע מ ע ס , 15.12.1940, עמ' 7. פרטים על הספר בהערה הבאה.
- 8 במודעה שפורסמה בוויילנער ע מ ע ס , 14.12.1940, עמ' 6 ובדער ע מ ע ס הקובנאי מה-12.12.1940, עמ' 7 על ספרי לימוד שהופיעו ב-1940 בקובנה בהוצאת 'ליבהאבער פון וויסן' הוצעו, באמצעות חנות הספרים מס' 10, הספרים הבאים, בציון מחיריהם החדשים ברובלים: (1) פונער און קורליאנטשיק, געאגראפיע פארן 5-טן און 6-טן לערניאר (1.80). (2) לייענבוך פאר יידיש לימעד פארן 5-טן קלאס מיטלשול (4.50). (3) ווערכאווסקי, וו., כימיע לערנבוך פארן 7-טן קלאס 156 עמ' (3.00). (4) צוזמער, זאאלאגיע (4.25). (5) פערעץ י. ל., פאר דער שול, 79 עמ' (1.30). (6) סטרעליץ, י., רעכנבוך פארן 5-טן לערניאר פאלקשול (3.80). (7) לייענבוך, פארן 3-טן קלאס 2—3 אויפלאגע, 132 עמ' (2.25). לפי מקורות אחרים (קאהאנוביץ, שם, שם ובמודעות "אכטונג לערער", פ א ל ק ס ב ל א ט , 30.10.1940, עמ' 7) הופיעו ב-1940 בקובנה גם ספרי הלימוד דלהלן: (8—9) סטרעליץ, י., לאמיר רעכענען, 1 לערניאר, 96 עמ'; פארן 4-טן לערניאר, 191 עמ' ותמונות. (10) גוטיאנסקי, ב., לייענבוך פארן 1 קלאס, 114 עמ'. (איבערגעדרוקט פון קיעוו—לוואוו, 1940).

ההוצאה הממלכתית בשאבלי, פוניבוז, וילקומיר ומאריאמפול. במקומות אחרים ניתן היה להזמין ספרים אלה באמצעות בתי-הספר העממיים היהודיים.⁹

אף כי כמות ספרי הלימוד זכן רמתם היו רחוקים מלספק את הדרישה של מוסדות החינוך בשפת הוראה יידיש,¹⁰ הרי עצם המבצע של היוזמים והיכולת לעמוד בלוח-הזמנים שקבעו לעצמם, גרמו לסיפוק עצמי ובתחילה גם לתקוות ש"עבודת ההוצאה לאור תתרחב עד כדי כך שניתן יהיה לנצל את מחסני הנייר הגדולים ובתי-דפוס משוכללים".¹¹ מנהל חברת 'ליבהאבער פון וויסן' אף הביע דעתו שיש סיכויים סבירים להכנת מלאי של ספרי לימוד לשנת הלימודים 1941/42 ונימק זאת על סמך ההתייחסות החיובית מצד בית ההוצאה הממלכתית וניסיון העבודה המשותף.¹²

ההישגים והחיוניות שהוכיחו יוזמי ההוצאה של ספרי-הלימוד בליטא עוררו עניין רב גם בחוגי המו"לות היהודית בברית המועצות. מנהל הוצאת 'עמעס' במוסקבה אף הביע את תקוותו¹³ שהודות לבסיס הפוליגראפי הרציני ביידיש יוכל בית ההוצאה הליטאי לקבל על עצמו, בנוסף לפרסומים מקומיים, גם הדפסת חלק מספרי-לימוד וספרות ילדים של הארצות האחרות.

עם זאת שררה בחוגי המורים היהודים דאגה בנושא זה. מתוך 14 ההחלטות שנתקבלו בוועידת מורי בתי-הספר התיכוניים היהודים (שהתקיימה מ-31 בדצמבר 1940 עד ה-2 בינואר 1941) התייחסו לפחות 5 לנושא ספרי-הלימוד והופנו אל הקומיסאריון להשכלה:¹⁴

(3) לספק ללא תור מספר מתאים של ספרי קריאה ולימוד ביידיש לבתי-ספר, למורים ולתלמידים בבתי-הספר התיכוניים היהודיים.

(4) להתקשר עם ההוצאה לאור הממלכתית ולארגן שם מיד את הסקטור היהודי כדי לספק לבתי-הספר היהודיים את כל ספרי הלימוד וספרי הקריאה הנדרשים.

11) ל. קוויטקו, לייענבוך פארן 2 קלאס, 158 עמ' (איבערגעדרוקט פון קיעוו—לואאו 1940).
12) חיים לויצקער און מאטל שאפירא, גראמאטיק, ויטע מארפאלאגיע פארן 4-טן — 5-טן קלאס, 152 עמ' (איבערגעדרוקט פון קיעוו).

13-14) אייזיק זארעצקי און חיים לויצקער, גראמאטיק און ארטאגראפיע פארן 3-טן קלאס, 96 עמ'; פארן 4-טן קלאס, 100 עמ' (איבערגעדרוקט פון קיעוו—לואאו).

15) אייזיק זארעצקי, אראן געלבמאן און חיים לויצקער, יידישע שפראך, לערנבוך פארן 1-טן — 2-טן קלאס (איבערגעדרוקט פון דער אופלאגע קיעוו—לואאו 1940).

16) פרילוצקי נח, יידישע פאנעטיק עלעמענטאר קורס פאר לערער און אליינלערער, פירוואכן קורס פאר יידישע לערער, 63 (1) עמ'.
(שני הפרסומים האחרונים הופיעו בוויילנה).

17) ג. פונער, לאמיר רעכענען, לערנבוך פאר יידישע פאלקשולן. צווייטער לערניאר. קאונאס ג. גוטמאן 1940, 118 (1) עמ'.

9 ראה מודעה: "אכטונג לערער און קויפער פון יידיש בוך", דער עמעס, 5.2.1941, עמ' 9.
10 מאמרי ביקורת על חסרון ספרי לימוד מתאימים ראה להלן עמ' 115.

11 "פארלאג טעטיקייט פון דער געז. 'ליבהאבער פון וויסן'", פאלקסבלאט, 5.9.1940, עמ' 2.
12 ל. יעלין, "באפרידיקן דעם גרויסן נאכפרעג אפן יידיש-סאוועטישן בוך", דער עמעס, 26.1.1941, עמ' 2.

13 סטראנגין, "די אקטועלע אויפגאבן אין דער יידישער פארלאג ארבעט", אקטיאבער, 14.19.1941, ואכן, לפי עדותו של מנהל דפוס יהודי בוויילנה, אנגלשטרן, התחילו להביא לבתי הדפוס בוויילנה הזמנות ממוסקבה וממקומות אחרים בבריה"מ להדפסת ספרי לימוד וספרים אחרים ביידיש. והשווה גם הערה 42 להלן.

14 יאקאו גרי, "די באראטונג פון מיטל-שול לערער פאר יידישער שפראך און ליטעראטור", דער עמעס, 8.1.1940, עמ' 6 (להלן: די באראטונג).

- (2) להחיש את הפיכת הספריות היהודיות הפרטיות לספריות ממלכתיות וזאת כדי לספק לבתי-הספר היהודיים ספרות קריאה וספרות לימוד מתאימה.
- (7) לשגר למוסקבה, קיוב ומינסק משלחת של מורים יהודים מבתי-ספר תיכוניים כדי להקים מגע עם המוסדות שערכו את תוכניות הלימודים ואת ספרי הלימוד לשפה ולספרות היהודית בבתי הספר התיכוניים, במטרה לבוא לידי הידברות בנוגע לתוכניות וספרי לימוד במקצועות האמורים.
- (10) לפתוח חנויות ספרים בערי השדה.

נראה שמימושן של תוכניות אלה נתקל בקשיים ניכרים. מכל מקום, לפי שעה, הזמין הקומיסאריון העממי להשכלה בליטא 49 ספרי-לימוד בידיש מבתי-הוצאה במוסקבה, קיוב ולבוב.¹⁵ במקביל יצאו מקובנה למוסקבה ולקיוב הרפרנט קורלאנצ'יק ומנהל בית הספר התיכון מס' 11 על שם שלום-עליכם, ד"ר שמואל לוי, "בענינים הקשורים לתוכניות לימודים בידיש ובענין הוצאת ספרי-לימוד לשנת הלימודים הבאה".¹⁶

ביקור זה עורר עניין רב וזאת לאור הציפיות והתקוות שפעילי החינוך היהודי תלו זמן ממושך באפשרות של "מגע עם הוצאות-ספרים יהודיות-סובייטיות מרכזיות המסוגלות להגיש סיוע ניכר".¹⁷ מסתבר שאנשי 'עמעס' במוסקבה שאירחו את המשלחת, היו מודעים היטב לדרישה הקונקרטית של האורחים: "הבו לנו מה שיותר ספרי-לימוד, אך שיהיו גם על רמה", שהרי עוד קודם לכן קיבלו את העיתונות היהודית מליטא הסובייטית, לרבות המאמרים הדנים בספרי-לימוד בידיש. יתירה מזו, הדרישה הקונקרטית, והצנועה יחסית, מצד אנשי החינוך בליטא נגעה מן הסתם באחת הנקודות הרגישות של פעילי התרבות היהודית במוסקבה. עבורם וכן הסופרים היהודיים המקומיים, שהיו מתוסכלים מחמת הירידה המתמדת של החינוך היהודי בבריה"מ, היוותה על כן הדרישה שבאה מיהודי ליטא, בשורת התעוררות מלווה טראומה.

כתבת מוסקבאית ותיקה של היוזמים היהודיים בבריה"מ, גולדה פראדס, תיארה את הפגישה ומשמעותה במלים הבאות: "כבר מזמן לא התקיימו בהוצאת 'עמעס' ישיבות מעניינות כאלה... עד הזמן האחרון התייחסו במוסקבה, למרבית הצער, בצורה פושרת למדי לעניין הספרים של הספרות היוצרת. הוויכוח המפורט, הרציני והמדוקדק הוכיח איזו אחריות כבדה חשו עסקני התרבות המוסקבאיים לקיום, לאוטוריטה ולאיכות גבוהה, של בית הספר היהודי ברפובליקה הסוציאליסטית הליטאית וברפובליקות משוחררות אחרות ובאיזורים אחרים של ארצנו".¹⁸ מבחינה מעשית נטלו על עצמם אנשי התרבות, הסופרים היהודיים וחוקרי לשון יידיש במוסקבה,¹⁹ "לסייע למורים יהודים ולבית הספר היהודי ולשם כך יגייסו כל כוחותיהם וכשרונותיהם". המשלחת חזרה איפוא לליטא עם חוויות רבות וגם עם הבטחות לעתיד.

15 "לערנביכער צום נייעם לערניאר", ד ע ר ע מ ע ס, 11.3.1941, עמ' 1. כן הוזמנו 44 ספרי לימוד עבור בתי ספר פולגיים.

16 "וועגן א פראגראם און לערנביכער", ד ע ר ע מ ע ס, 4.3.1941, עמ' 1. גם מנהל חברת 'ליבהאבער פון וויסן', אליעזר ילין, ערך ביקור בקיוב בה גילה שפע יחסי של ספרי לימוד בידיש וכן רצון לסייע בנושא זה לליטא היהודית, ד ע ר ע מ ע ס, 30.3.1941, עמ' 3 והשווה גם עדותו של מ. ילין, המכון ליהדות ומנוו באוניברסיטה העברית בירושלים, מדור תיעוד בע"פ (להלן: מי"ז), עמ' 13-14.

17 מ. קאהאנוביץ, הערה 4 לעיל.

18 גאלדע פראדעס, "לערנביכער א שלאג אויפגאבע", ד ע ר ע מ ע ס, 26.3.1941, עמ' 3.

19 בין הסופרים היהודים שעמיתם נפגשה המשלחת לשיחות היו: י. נוסינוב, מ. ווינר, י. דוברושין, י. יודיצקי, ע. פאלקוביץ, א. פרומקין, נחום לוי ובירמן. שם, שם.

אולם לפי שעה שומה היה על ציבור המורים ופעילי החינוך היהודי להתמודד לבדם עם הבעיות היומיומיות ולבדוק בזהירות מקומם במציאות החדשה ומול הערכים החדשים. סעד מוסרי ויותר מכך קיבל ציבור המורים מהעיתונות היהודית בקובנה ובווילנה. בנוסף לסיקור המפורט והאזהר שמסרו העיתונים במסגרת כתבות, כרוניקה ומאמרים, על מיגוון הפעילויות בעשרות בתי הספר היהודיים, הקדישו גם מדורים ומוספים מיוחדים לחינוך היהודי. כך למשל פתח היומון פאלקסבלאט, החל מה-24 באוקטובר 1940, מדור "צו הילף העם לערער" שמטרתו "לתת למורה היהודי בליטא אפשרות להתחלק בניסיונו עם שאר המורים". מאחר שאותה השעה הייתה בעיית ספרי-הלימוד עדיין לוחצת, הוקדש תחילה מדור זה לעידכון מבחר ספרי-לימוד בידיש שפורסמו בשנים האחרונות בבריה"מ.²⁰ סקירות ביבליוגרפיות על ספרות מקצועית סובייטית בביולוגיה, גיאוגרפיה וכו' הופיעו גם לאחר מכן במסגרת המדור 'אונזער שול' ²¹ שבעיתון הקובנאי 'דער עמעס' (שבא במקום ה'פאלקסבלאט').

על אף ההצלחה היחסית באספקת ספרי-הלימוד בכמויות ניכרות ²² נוצר במשך שנה"ל פער בין הביקוש וההיצע עד כדי כך שהתפתח מחסור כרוני של ספרי-לימוד. הדבר היווה מכשול רציני שהפריע את מהלך התקין של הלימודים כמעט בכל מוסדות הלימוד היהודיים. מסתבר שהיוזמה הברוכה בנושא זה הסתמנה בראשית שנת הלימודים ולאחר מכן "לא הייתה מספיקה בחודש השני לאחר תחילת הלימודים". קובל על כך מנהל בית הספר של וילקומיר במלים הבאות: "רצוננו הטוב נבלם מחמת חוסר ספרים בידיש ובית ספרנו סובל מכך מאוד. וגם לא תיתכן בגלל זה עבודה רצינית בבתי הספר למבוגרים".²³ רמזים שקופים על נושא זה השמיעה בפומבי המורה לספרות אסתר ברגר מבית הספר התיכון ע"ש שלום עליכם בקובנה בהתייעצות המורים התיכוניים.²⁴ יחד עם זה התלוננו מורים גם על מחסור בספרי קריאה בידיש.²⁵

המפקח (הרפרנט לשעבר) של בתי הספר היהודים בקומיסאריון העממי להשכלה שהתייחס למחסור ספרי-הלימוד, במוסדות החינוך בסיכום החצי-שנתי של שנת הלימודים 1940/41, הטיל במידה רבה את האחריות לכך על המורים עצמם: ²⁶

... כמה כמה פעמים כבר דובר על כך, ובכל זאת יש בתי ספר, שבהם אין אפילו ספר לימוד אחד בכיתות שלמות. בכיתות רבות מצוי ספר לימוד אחד לכל 4—5 תלמידים, אם כי את הספרים ניתן לרכוש בקלות, אך המורים "אינם מתאמצים" דיים להשיגם.

20 מ. קאהאנוביץ, הערה 4 לעיל. המשך הרשימה הודפס ב פ א ל ק ס ב ל א ט , 27.10.1940, עמ' 4.

21 "כך למשל נמכרו תוך שבועיים 1,500 עותקים מספר ההיסטוריה של שוסטאקוב וכן נמכרו היטב ספרי הגיאוגרפיה של קורליאנדטשיק ושל טערעראוו—ערדעלי, ספרי הגיאומטריה של קיסילעו, ספרי-הלימוד של לויצקער—זארעצקי, ספיוואק, הספר 'יידיש' מאת פאלקוויטש", א. ריפקינד, "א גרויסער נאכפרעג אפ ביכער", ד ע ר ע מ ע ס , 4.6.1941, עמ' 3. לגבי הספר האחרון נאמר שם בין היתר: "יש להעיר שדווקא מורים בבתי ספר שבהם שפת ההוראה יידיש, שרק השנה החלו להורות את לימודי יידיש והרי הם זקוקים ביותר לספר עזר כזה — דווקא אלה קנו אותו פחות מכול", שם, שם.

22 פינטשוק, "ביבליאגראפישע נאטיצן צום לימעד פון געאגראפיע פון ראטנפארבאנד", ד"ר א. קיסין, "ביאלאגיע אין דער שול", ד ע ר ע מ ע ס , 26.4.1941, עמ' 4.

23 נ. שאפירא, "די יידישע פאלקשול אין ווילקאמיר", פ א ל ק ס ב ל א ט , 27.10.1940, ואכן בעוד שהודפסו במיוחד למבוגרים ספרי לימוד בליטאית, רוסית וכנראה בפולנית (ד ע ר ע מ ע ס , 5.6.1941, עמ' 2), הרי לא נודע על תוכניות כאלה לגבי ספרים בידיש.

24 יאקאו גר, "די באראטונג", הערה 14 לעיל.

25 "און פאנעוועזשער 3-טער מעלכעשער גימנאזיע", פ א ל ק ס ב ל א ט , 29.10.1940, עמ' 5.

26 י. קורליאנדטשיק, "5 כאדאשים ארבעט אין דער שול", ד ע ר ע מ ע ס , 26.2.1940, עמ' 3—4.

נכון שחלק מהמורים מתלונן שבית מסחר הספרים היהודי בקובנה אינו מספק את הספרים המוזמנים. אכן ראוי שבית מסחר הספרים היהודי בקובנה ידייק יותר במילוי הזמנות המורים כדי לא לתת עילה לטענותיהם של הללו. מאידך אין זה יכול לשמש תירוץ למורים, שהרי בכל אופן יכולים הם לרדת לקובנה ולהביא בעצמם את ספרי הלימוד הדרושים.

בסיכומי הבא של המפקח הנ"ל, סמוך לסוף שנת הלימודים, נרמז שאכן בעיית ספרי-הלימוד בידיש היא קשה לאין ערוך לעומת ספרי לימוד בליטאית, ועל אף האילתורים והמאמצים שנעשו בתחילת שנת הלימודים להעתיק ספרי לימוד סובייטיים "חסר היה השתא בבתי הספר העממיים מספר של ספרי לימוד נחוצים. עוד יותר קשה היה המצב בבתי הספר התיכוניים. כאן נאלצו במשך השנה ללמד את רוב המקצועות ללא ספרי לימוד. היה הכרח לבזבז זמן יקר בכל שיעור כדי לרשום קונספקטים, דבר שהקשה במידה רבה את העבודה בבתי הספר".²⁷

בהמשך סיכום זה מודה המפקח במחסור רציני ששרר במשך רוב השנה גם בספרות ילדים וכמו כן מציין את חסרונם של כתבי-עת פדגוגי מתאים למורים וכן פרסום בידיש לילדים בנוסף ל'קינדערבלאט' (שבמסגרת היומון 'דער עמעס').

ס פ ר י ק ר י א ה

כבר בימים הראשונים לאחר כניסת הצבא האדום, הומינה חברת 'ליבהאבער פון וויסן', במקביל לספרי לימוד סובייטיים, גם ספרי קריאה ועיון. בעוד שהספרים במשלוח הראשון היו על טהרת הנושאים הפוליטיים וכללו בעיקר תרגומי נאומים של מנהיגי בריה"מ,²⁸ הרי המשלוח הבא היה מורכב כבר ברובו בספרות יפה מקורית ומתורגמת.²⁹ בנוסף למכירת הספרים המיובאים מבריה"מ הציעה חברת 'ליבהאבער פון וויסן' לקוראי יידיש גם חוברות שהוציאה לאור בעצמה ושהועתקו מהוצאות הספרים הממלכתית 'דער עמעס' במוסקבה.³⁰ כמו כן הפיצה החברה את החוברת 'רויטינקע שטערנדלעך' לילדי גן וכיתה א'.

המשימות המגוונות והמקיפות בממדים ממלכתיים שחברת 'ליבהאבער פון וויסן' לקחה על עצמה בתוקף הנסיבות הבלתי רגילות היו עם זאת כבדות מדי עבור חברה שהיתה מורגלת לפעול בממדים צנועים לאין ערוך. מכל מקום לא יכלה החברה לעמוד יותר במשימות אלו שהזמן גרמן. "על אף תעוזתה הניכרת — חברת 'ליבהאבער פון וויסן' הקטנה הינה חלשה

27 י. קורליאנדטשיק, "דער פארגאנגענער לערניאר", שם, 24.5.1941, עמ' 3-4.

28 כך למשל נכללו במשלוח זה החוברות: י. סטאלין, באריכט פאר טראג אפן 17-טן פארטיי צוזאמענפאר; מ. קאלינין, רעדע אפן 18-טן צוזאמענפאר פון דער אלקפ. (ב); ל. קאגאנאוויטש, ק. יע. ווארשילאוו, (כנ"ל). ראה המודעה: "נייע ביכער". די אידישע שטימע, 12.7.1940, עמ' 6.

29 כך למשל נכללו במשלוח השני הספרים הבאים: שמואל פערסאוו, טאג און נאכט, דער ציילונגען, מאסקווע, 'עמעס', 1933, 209, (2) עמ'; מאיר ווינער, קאלעוו אשקענאוי; היסטארישע דערציילונג, מאסקווע, 'עמעס', 1938, 254, (2) עמ'; מוישע טייטש, געקליבענע ווערק: נאוועלן, מאסקווע, 'עמעס', 1936, 370 עמ'; ר. קאירסקאיא, לאמיר זינגען לידער, זאמלונג מיט נאטן, מאסקווע, 'דער עמעס', 1940, 51, (1) עמ', תווים, וכן גם יצירות נבחרות של לרמונטוב ועוד. "נייע ביכער", היינטיקע נייעס, 30.7.1940, עמ' 4.

30 כגון: אי. מינק, די סאציאליסטישע אקטיאבער רעוואליציע, קאוונע, 'ליבהאבער פון וויסן', 1940, 47, (1) עמ'.

מדי עבור זאת" — כתב היומון היהודי בקובנה — "אלא אם תחרוג ממסגרת חברה ותיהפך לבית הוצאת ספרים ממלכתית".³¹

ואכן, בסוף 1940 נפתחה בקובנה במסגרת רשת החנויות של בית ההוצאה הממלכתית חנות מיוחדת (מס' 10) לספרי יידיש מכל הסוגים. בנוסף לממכר ספרים לציבור הקוראים היהודים בעיר קובנה, היוותה החנות גם בית מסחר ספרים מרכזי לכל הריפובליקה הליטאית. הסניף העיקרי הוקם בוויילנה וסניפים מישניים נפתחו בזה אחר זה על ידי בתי מסחר הממלכתיים בערי השדה: שאוולי, פוניבאָז, ווילקומיר, מאריאמפול, אוטיאן, יאנובה, שאַקי, יורבורג, זאראסאי ולאודי.

פרט למספר זעיר של ספרי יידיש שהוצאו בליטא לפני³² ואחרי³³ הסיפוח לבריה"מ, הרי רובם ככולם של הספרים שנמכרו בחנויות הללו הובאו ממוסקבה (הוצאת 'דער עמעס'), קיוב ומינסק (נאצמינדפארלאג).³⁴ מלבד זו הופצו במסגרת החנויות הללו העיתונים היהודיים הסובייטיים כמו 'אוקטיאבער' ממינסק, כתבי העת הספרותיים 'סאוועטישע ליטעראטור' ממוסקבה 'שטערן' ממינסק³⁵ ועוד.

סגירת בתי המסחר היהודיים הפרטיים, אך גם העניין והסקרנות שהציבור היהודי גילה כלפי הספרות היהודית הסובייטית, הביאו לקנייה מוגברת של ספרים ביידיש בחנויות הללו, כדי מתזור של 50,000 רובל לחודש.³⁶ לפי כתבה מוויילנה, שהתפרסמה באותה תקופה ביומון היהודי, היה ביקוש ער לספרות פוליטית. יחד עם זאת "אין ציבור הקונים יש כל כך לקנות חוברות דקות ומעדיף בהחלט ספרים עבי כרס שעבורם גם מוכן הוא לשלם מחירים גבוהים. ... ומה שנוגע לספרות יפה — הרי את המקום הראשון תופסים הקלאסיקאים. ... אותם דורשים הרבה מאוד ולפי הסדר הבא: שלום-עליכם, אחריו פרץ ולאחר מכן מנדלי. מספרי שלום עליכם אפשר היה למכור לא פחות מ-100 סדרות לעונה. עד כמה גדולה ההתעניינות לשלום-עליכם יכולה להעיד העובדה שספרי 'מונולוגים' העולה 14 רובל נמצא

31 יאנקל יוד, הערה 5 לעיל.

32 כך למשל הותרו להפצה לקהל הרחב "הספרים הטובים יותר של הוצאות הספרים הווילנאיות 'טאמאר' ו'קלעצקין'", ל. יעלין, "די פארשפרייטונג פון בוך", דער עמעס, 4.6.1941, עמ' 3 (להלן ל. יעלין).

33 הפירסומים שהופיעו ביידיש כבר בליטא הסובייטית היו: א. י. ווישינסקי, טאקאנעס וועגן, די וואלן צום אויבעראט פון פ. ס. ס. ר., קאוונע, 1940, עמ' 48; יצחק לייבוש פערעץ, צו זייג יארטאג 1915—1940, קאוונע, 1940, עמ' 16; הקובץ הספרותי בלעטער, זאמלבוך פאר ליטעראטור און קונסט, קאוונע, 1940, עמ' 219 (קובץ זה הוכן לדפוס עוד לפני כניסת הצבא האדום לליטא והופיע עתה בשינויים מספר בהתאם למקובל במשטר הסובייטי). כמו כן הופיעה באותה תקופה בהוצאת מרכז האיגודים המקצועיים בשפה הליטאית, המחזה המתורגם מיידיש מאת הסופר מ. גרשנון דער דירעקטאר, 32 עמ'. כן הופיע ב-1941 בוויילנה בהוצאת 'דער עמעס': יאקאוו סמושקעוויטש דער דאפלטער העלד פון ראטפארבאנד, מאת שמואל פערסאוו. מאסקווע — וילניוס, 1941, עמ' 99. על כך שסך הכול הוצאו לאור בליטא הסובייטית 40 ספרים ביידיש מסתבר מידיעה אחרת, וראה הערה 55 להלן.

34 בתקופה זו החלה להגיע בין היתר גם הספרות הקומוניסטית הקלאסית מאותה תקופה כמו כתבי לנין (וביניהם: צעד קדימה ושניים אחורה, התוכנית האגרארית של הס.ד. הרוסי), קארל מארקס, פרידריך אנגלס וסטאלין (בעיות הלניניזם, על המאטריאליזם הדיאלקטי וההיסטורי). ראה מודעה מטעם "מעלוכע בוכהאנדלונג נומ. 10 (יידישער אפטייל)", דער עמעס, 26.1.1941, עמ' 2. ראה מודעה כנ"ל בהערה 34, שם, 9.1.1941, עמ' 7; ל. יעלין, "באפרידיקן דעם גרויסן נאכפרעג אפן יידיש-סאוועטישן בוך", דער עמעס, 26.1.1941, עמ' 2.

בדרישה מתמדת".³⁷ בהמשך כתבה זו הוזכרו "רבי-מכר" גוספים וביניהם: יצירות מארקיש, ו. פפר מארשאק, טייטש; ספרות ילדים לרבות ירחון הפיונארים 'זייט גרייט' ('היה מוכן'), יצירות מתורגמות, בעיקר של טולסטוי ('לחם') ומאיאקובסקי; כתב העת מבירו-ביג'אן 'פארפאסטן' שגחטף מיד לכשהגיע, מפת בירו-ביג'אן ועוד.

על אף ההצלחה המסחרית של רשת החנויות הללו לא נחסכה מהן ביקורת על כך שלא מוצו כל אפשרויות הפרסום,³⁸ וכן גם נעדרה בהן אותה אוירת החמימות והיחס האישי לציבור הקונים כפי שהיה מקובל קודם לכן במוסדות 'ליבהאבער פון וויסן' וכדו'. "מחסני הספרים וחנויות הספרים חייבים להקדיש יותר תושמת לב לקונה", כתב בעיתון היהודי אחד מחברי המערכת, "עליהם לזכור תמיד שהם לא עוסקים במסחר גרידא של ערכי תרבות, אלא חייבים גם בפונקציה ציבורית — הפצת הספר הסובייטי בקרב העם".³⁹

חברת 'ליבהאבער פון וויסן' המשיכה אמנם להתקיים גם להבא בקובנה ובמספר מקומות גוספים בליטא, אולם עיקר פעילותה חזר להתמקד בנושאים תרבותיים ובמיוחד בספרות וכן גם במקהלות, בחוגים דראמטיים וכדומה.

מנהל החברה והרוח החיה שבה, אליעזר ילין, המשיך, במקביל לפעילותו בחברה,⁴⁰ גם למלא משימות חשובות במסגרת בית ההוצאה הממלכתי של ליטא הסובייטית ובין היתר נשלח מטעמה למינסק וקיוב בעיקר כדי ליצור מגע עם המחלקות היהודיות בהוצאות הספרים המקומיות. עם שובו הסתבר שלא חזר בידיים ריקות שכן "נרכשו ספרים רבים מאוד במדעי חברה ומדינה, ספרות יפה ובעיקר ספרות ילדים וכן נחתמו הסכמים עם הוצאת הספרים של מוסקבה וקיוב על אספקת ספרי לימוד עבור בתי הספר היהודיים לקראת שנת הלימודים הבאה".⁴¹ בפרטו יותר את התוכניות המו"לות היהודית לעתיד הנראה בעין, כתב אז א. ילין: "חלק מהספרים נקבל ישירות מבריה"מ וחלק אנו נדפיס כאן מחדש. יחד עם זאת חייבים

הספרים המופיעים עתה בבתי ההוצאה להופיע בתפוצה מוגדלת, שכן נוסף לקוח רציני".⁴² מחמת המלחמה הנוראה שפרצה כ-3 שבועות לאחר שפורסמו דברים אלה, לא מומשו התוכניות הללו, כפי שלא מומשו תוכניות גוספות בנושא המו"לות היהודית בליטא שהיו כבר בשלב מתקדם.⁴³

37 ריפקינד, הערה 21 לעיל, (במקוטע). כן הושמעו תלונות לגבי חנויות מסוימות (כמו בוילקאמיר) על אי סיפוק האינטרסים של הקוראים היהודים. ראה ז. שאפירא, "די יידישע פאלקשול אין ווילקאמיר", פ א ל ק ס ב ל א ט, 27.10.1940, עמ' 4.

38 ריפקינד, שם.

39 ש. לעגיס, "ניט נאר פארקויפ־שטעלעס, נאר אויכ קולטור־פאזיציעס", ד ע ר ע מ ע ס, 4.6.1941, עמ' 3 (להלן: לעגיס).

40 על כפילות זו והשלכותיה מספר בעדותו בנו של ילין כלהלן: "בית מסחר הספרים צריך יהיה לעבור (למסגרת) בית המסחר הממלכתי, והספרייה גם כן תצטרך להשתלב ברשת הספריות העירוניות תחת חסות ממלכתית ... אבל לא הספיקו ... ככה שנה נשאר לעת עתה כמו שהיה, אבל אני זוכר שלאבא היו כבר כאילו שני בעלי-בתים: אחד לספרייה ובעל בית שני — לבית מסחר הספרים", עדות מאיר ילין (הערה 16 לעיל), עמ' 12—13.

41 ל. יעלין, הערה 32 לעיל.

42 שם, שם, ואכן גם דאליבא דמנכ"ל הוצאת 'דער עמעס' במוסקבה מכיוון שבליטא קיים בסיס פוליגראפי ניכר בידיש, יוכל בית ההוצאה הליטאי לקבל על עצמו הוצאתם לאור של כמות גדולה של ספרי לימוד, ספרי ילדים וכן תירגומים מהספרות הסובייטית. ל. סטראנגין, "די אקטועלע אופגאבן אין דער יידישער פארלאג ארבעט", ד ע ר ע מ ע ס, 15.1.1941, עמ' 5, והשווה גם הערה 13 לעיל.

43 כך למשל תוכננו הוצאות לאור בליטא של הקורס הקצר של המפלגה הקומוניסטית (15,000 עותקים); תולדות בריה"מ (10,000); בעיות הלניניזם,

הספריות

כפי שקרה לגבי ספרי הלימוד במסדות החינוך היהודיים וספרי היידיש המשוקים בחנויות, כן גם חלה גזירת 'הטיהור' בתחום הספריות לגבי הספרים שלדעת השלטונות היו מגודים למשטר הסובייטי ולרוחו, ובכלל זה כל הספרים בעברית.

גזירה זו, ביחד עם המגמה של המימשל לסטאנדארטיזאציה של מסגרות ולריכוזן, גרמו לתמורות מרחיקות לכת גם בתחום הספריות היהודיות, הן בערים הגדולות והן בערי השדה.

בווילנה, שנודעה בעיקר כמרכז ספרים חשוב בנושאי היהדות, היו פתוחות מעתה לקהל הרחב⁴⁴ שלוש ספריות עירוניות יהודיות (מתוך כלל 8 הספריות העירוניות) ובהן כ-80,000 כרכים (מתוך 230,000) האלה הן:

א) ספריית 'מפיצי השכלה' — על 55,000 כרכים (בעברית, פולנית ויידיש) ו-2,000 מנוייה, שהיתה שייכת בעבר לקהילה היהודית, הולאמה ב-1 בנובמבר 1940 ועברה לרשות מחלקת התרבות של העירייה. מעתה כונתה 'הספרייה העממית מס' 5.

הודות לביטול התשלום החודשי ודמי הערבון, נוספו כבר במשך החודש הראשון לקיומה 800 קוראים חדשים. בצורה תלולה במיוחד גדל מספר קוראי יידיש — פי 10 עד 12: "קודם לכן הושאלו בממוצע 10—15 ספרי יידיש, ואילו עתה 140—150".⁴⁶ יש מקום להניח כי חלק מציבור קוראי היידיש קרא בעבר ספרים עבריים, אך עתה הדבר נמנע מהם. מספר ההשאלות החודשי הגיע כדי 16,000, עם זאת נראה שאכן הגידול הרב של מספר הקוראים בספרייה זו (ביניהם 70% יהודים) ושהגיע בממוצע לכדי 600 ביום, חרג הרחק מעבר לאפשרויות של מוסד זה, כפי שניתן לראות מקטע דלהלן מתוך מאמר ביקורת על הספריות: בספריית 'מפיצי השכלה' לשעבר מספר הקוראים הוכפל. על כן קיים מחנק בתוך החדרים האחדים ושלושת המועסקים בספרייה אינם מספיקים ממש לשרת את הקוראים, שלא לדבר כבר על מתן ייעוץ.⁴⁷

כשבועיים לאחר מכן התפרסמה ביקורת נוספת, שציינה את הסרונו של אולם קריאה ושל כריכייה, "שכן אלפי ספרים מונחים לכריכה ואין מי שיכרוך אותם".⁴⁸

מאת סטאלין (5,000). בווילנה הוחל כבר בסוף 1940 בהכנות לתרגום יצירתו של אלקסי טולסטוי, פיוטר ה-1, ליידיש. ד ע ר ע מ ע ס, 4.3.1940, עמ' 2.

44 ספריית יווא המפורסמת, על 100,000 הכרכים שבה, הוקפאה במשך חלק ניכר של תקופה זו, בעיקר מסיבות של ריאורגניזציה וטיהור. אם כי פה ושם הורשו תלמידי בתי הספר היהודיים להשתמש בספרייה, הרי נועדה זו בעיקר לשימוש מדעי-מתקרי, במיוחד לרשות תלמידי הקתדרא ללשון יידיש שהוקמה אז ליד האוניברסיטה בווילנה. מכון יווא אמור היה להיתפך לחלק אינטגרלי של האקדמיה למדעים בליטא הסובייטית. פרטים ראה: דב לוין, "בין הפטיש והמגל", הערה 2 לעיל.

45 א. פרידקינ, "דאס ביבליאטעק-וועזן אין ווילנע און זיינע נאענטסטע אופגאבעס". מתוך המוסף המיוחד: "דער איבערבוי פון ביבליאטעק-וועזן אין ווילנע", ד ע ר ע מ ע ס, 23.5.1941, עמ' 3 (להלן: מוסף לספריות וילנה).

46 ש, "די יידישע ביבליאטעקן אין ווילנע", פ א ל ק ס ב ל א ט, 30.11.1940, עמ' 5 (להלן: יידישע ביבליאטעקן).

47 ש. לעגיס, "קריטישע באמערקונגען פונאנדערוויקלענ די פראפאגאנדע פארנ בוכ", ד ע ר ע מ ע ס, 26.3.1940, עמ' 3 (להלן: קריטישע באמערקונגען).

48 א. ריפקינד, "די אנטוויקלונג פון דער 5-טער מעלוכעשער ביבליאטעק אין ווילנע", ד ע ר ע מ ע ס, 8.4.1941, עמ' 4.

ב) ספריית 'ספראשון', שבעבר נודע שמה הודות לאוצרותיה ולאוספיה המגוונים והנדירים בשלל שפות, במיוחד על נושאי יהדות, עברה עתה לרשות העירייה והפכה לספרייה עממית מס' 4. בעוד שחלק ניכר מחמישים ויותר ריבוא הספרים (ובמיוחד ספרי דת, ציונות וכד') הוקפא, עלה עתה ערכם השימושי של 7,000 כרכי יידיש וביניהם ההוצאות הראשונות של כתבי מנדלי, לינצקי, גודלפאדן ושלום עליכם. מאז הלאמת ספרייה זו, גוספו כ-1,600 קוראים ובסך הכול הגיע מספרם עתה לכדי 4,034, כשהממוצע היומי הוא 100. על התמורה שחלה בטיבו של ציבור הקוראים ועל כמה מבעיותיה של הספרייה, ניתן לעמוד מהקטע דלהלן שנכתב אותו זמן:

שוב אין רואים שם עוד בחוגי הישיבה בחלוקים הארוכים היושבים גחונים על ספרי הגמרא ו'זרה-הדעה'. עתה מוצאים כאן פועלים ואנשי האינטליגנציה העובדת. הללו דורשים הרבה ספרות סובייטית, פוליטית ואמנות. אולם למרבית הצער יש בספרייה מספר זעום של ספרים סובייטיים ביידיש... כמו כן קיים מחסור בעובדים: בספרייה כה גדולה מועסקים רק 4 איש לרבות עובדי שירותים.⁴⁹

ג) ספריית הילדים שהשתייכה בעבר לרשת בתי הספר היידישניים 'צב"ק' — הפכה כעת ל'מעלוכישער עפנטלעכער קינדער ביבליאטעק' ('ספריית ילדים ממלכתית ציבורית'). מתוך יותר מ-21,000 הספרים שבתוכה, היו יותר מ-10,000 בשפת יידיש, יותר מ-5,000 בפולנית, יותר מ-5,000 ברוסית, 100 — בליטאית ומספר קטן באנגלית ובגרמנית.

גיל קוראי הספרייה נע בין 6 ל-21 וממוצע ההשאלות היומי הוא 467. לעומת 1,479 הקוראים שהיו בתקופת המשטר הקודם גדל עתה מספרם כדי 3,000. במידה עוד יותר תלולה גדל מספר קוראי יידיש כפי שניתן לראות מהנתונים שלהלן⁵⁰ על מספר ההשאלות של ספרי יידיש בתוך הכמות הכללית של הספרים ובהשוואה לתקופת המשטר הקודם (1940):

	1941	1940		
	מס' כללי של השאלות	מהם ספרי יידיש	מס' כללי של השאלות	מהם ספרי יידיש
ינואר	9,988	1,273	5,265	1,273
פברואר	10,003	1,405	5,131	1,405
מארס	11,105	1,506	5,423	1,506

שיעור הקוראים של ספרי יידיש גדל אכן מכ-25% בתקופת ליטא העצמאית לכדי 70%⁵¹ בתקופת השלטון הסובייטי, כשמגמת הגידול נמשכת גם בתוך התקופה הנ"ל.

תנאיה הפיזיים של הספרייה מתוארים בפי מנהלתה בדברים הבאים:⁵²
 הספרייה שוכנת בדירה צרה וחסרה את הנוחיות היסודית כשהרצפה שבורה, הקירות משופשפים והתנורים עשנים. הסגל הוא מינימאלי ומונה 2 אנשים בלבד וזאת כשמספר הקוראים גדל ב-100 אחוז.

49 אייזיק, "די געוו סטראשונ-ביבליאטעק-פאלקס ביבליאטעק ג. 4", מוסף לספריות וילנה (הערה 45 לעיל), והשווה גם: יידישע ביבליאטעקן, הערה 46 לעיל.

50 הנתונים הובאו במאמרה של מנהלת הספרייה, ב. זאקהיים, "וואס פעלט דער מעלוכישער עפנטלעכער קינדער-ביבליאטעק", מוסף לספריות וילנה (להלן: זאקהיים).

51 אכן גם מקור נוסף טוען ש"בעת ששלטו כאן אנשי הבונד והיידישיסטים היו 78% מהספרים המושאלים בשפה הפולנית ואילו היום, כשאין לחץ שיקראו דווקא יידיש, מושאלים יותר מ-50% ספרים ביידיש". יידישע ביבליאטעקן, הערה 46 לעיל.

52 זאקהיים, שם (הערה 50 לעיל).

ביוני 1941 אמורה היתה הספרייה לקבל תוספת של 1,000 ספרים של אמנות סובייטית,⁵³ אך מחמת המלחמה שפרצה באותו חודש ספק אם הדבר בוצע.

בנוסף לספריות הללו התקיימו ספריות קטנות ואולמי קריאה במסגרת בתי הספר היהודיים ועל יד המועדונים, אגודת הספורט 'גלובוס', החברה להשכלה 'שטערן' באגודת פועלי הבניין, ועוד. ספרים יהודיים בידיש ובעברית וביניהם עותקים נדירים מהמאה ה-17 וכן תעודות על השתתפות היהודים בתנועות המהפכניות נמצאו במוסדות תרבות נוספים בוילנה כגון: בספרייה האוניברסיטאית הווילנאית,⁵⁴ בספרייה על יד האקדמיה למדעים⁵⁵ של ליטא הסובייטית ועוד.

בין בעלי התפקידים היהודים שהיו פעילים בתקופה זו בנושא הספריות בוילנה ידועים שמותיהם של ד. לוי — מ"מ ראש מינהל ההסברה הפוליטית, אנילוביץ — המדריך של הספריות היהודיות, רודניק — מפקח פוליטי מטעם 'גורנאי' (מחלקת החינוך של העירייה), ואחרים.

בקובנה, שהיוותה עדיין למעשה בירת ליטא, ובה הופיעו היומון היחיד (לאחר שוילנער עמעס' נסגר) בידיש — 'דער עמעס', פעלו בתקופת השלטון הסובייטי 10 ספריות ציבוריות וביניהן:

א) ספריית 'ליבהאבער פון וויסן' — שהוזכרה לעיל ושטרם הספיקו להלאימה.⁵⁶ בספרייה זו היו למעלה מ-10,000 ספרים רובם בידיש וברוסית ובמידה קטנה בליטאית ובגרמנית. בעוד שמנהלה אליעזר ילין היה מעורב במידה הולכת וגוברת בנושא המו"לות, נשמעו תלונות על "רכישה בלתי מספקת של ספרים חדשים".⁵⁷ מספר הקוראים הרשומים היה יותר מ-1,000.

ב) ספריית 'באלושר' — בהנהלתו ובבעלותו של הביבליוגראף הקובנאי הנודע אבא באלושר.⁵⁸ הספרייה שכנה ברחוב הראשי של קובנה, ובה כ-35,000 ספרים ב-7 שפות, בעיקר בידיש ורוסית. מספר הקוראים — כ-600. על אף שספרייה זו היתה פרטית ובעלה היה ידוע כצינוני פעיל, לא הולאמה הספרייה במשך כל תקופת השלטון הסובייטי.⁵⁹

ג) הספרייה ע"ש רפאל צ'ארני (מהפכן יהודי קומוניסט שהוצא להורג בליטא ב-1926) קמה ביוזמתה ובמסגרתה של אגודת הסבלים היהודים בקובנה בקיץ 1940, שבועות אחדים

53 פרידקינ, הערה 45 לעיל.

54 פרטים ראה: א. ריפקינד, "די ביבליאטעק בא דער אקאדעמיע פון לסער"; "די גרעסטע וויסנשאפטלעכע ביבליאטעק אינ ווילנע", מוסף לספריות וילנה.

55 בגלל העובדה שהחוק על חובת העברת עותקי ספרים המודפסים בליטא לספריות של האקדמיה למדעים ולספריית האוניברסיטה, נכנס לתוקפו כחודש בלבד לפני פרוץ המלחמה, "לא נתקבל בספרייה של האקדמיה למדעים מאז ה-10 ביולי 1940 ועד ה-10 במאי 1941, אף ספר יהודי אחד, על אף שכאלה ישנם 40". "וויכטיקער באשלוס פונ פאלקס קאמיסארנ-ראט", דער עמעס, 25.4.1941, עמ' 1.

56 על ספריית 'ליבהאבער פון וויסן' ראה בהערה 40 לעיל. רוב המידע על ספרייה זו והאחרות שבקובנה המובאות להלן לפי: מ. ראודאניסקי, "א גרויסע צאל ביבליאטעקן — א קליינע ארבעט", מתוך המוסף: 'מער זארגן פארן ביבליאטעק-וועזן אין לסער', דער עמעס, 28.5.1941, עמ' 5 (להלן: מוסף: הדאגה לספריות).

57 "קריטישע באמערקונגען", הערה 47 לעיל.

58 אחת מעבודותיו הביבליוגראפיות האחרונות, "הספר העברי — סקירה ביבליוגראפית" פורסמה בספר יהדות ליטא, ב', בעריכת ר. חסמן, ת"א, תשל"ב, עמ' 260—264.

59 על עובדה זו יצא הקצף בישיבת מנהלי הספריות שנקראה במערכת 'דער עמעס' באמצע מאי 1941 (כחודש לפני פרוץ המלחמה). לפי ראודאניסקי, הערה 56 לעיל.

לאחר כניסת הצבא האדום לליטא. לשם הקמתה ערכו הסבלים מגבית פרטית במפעלי המסחר והתעשייה של קובנה וכן הסתייעו במוסדות ציבוריים. הספרייה, שכללה 3,400 ספרים (רובם בידיש), ושראתה מדי יום 120—140 קוראים, שוכנה במועדון לשעבר של לוחמי החזית היהודים ברחוב מאפו.⁶⁰ על יד הספרייה הוקם אולם קריאה ששימש גם כמקום מועד לסופרים יהודיים, לנשפים ספרותיים ולערבי תרבות ובידור.⁶¹ החל מה-1 לינואר 1941 הפכה הספרייה לממלכתית בהנהלתה של גברת שוחט ולה 1,365 קוראים רשומים.

ספרי יידיש להשאלה ניתן היה להשיג באותה תקופה גם בספריות השכונתיות בסאבודקה ושאגן. מספריית 'מופר', שהוקמה באותה תקופה וכללה 1,600 ספרים בלבד, הושאלו ספרים רק לחברי ארגון 'מופר' (ארגון זה נקרא גם 'עזרה אדומה').

כיתר הספריות העבריות כן גם הספרייה הגדולה ע"ש מאפו בקובנה נסגרת מיד לכניסת הצבא האדום. הספרים העבריים נגנזו⁶² ואילו מעט ספרי היידיש הועברו למקום אחר.⁶³

במהלך הריאורגניזציה נגרמו לספריות ולקהל הקוראים תקלות והפרעות. חלקם הועלה בדיון מיוחד שנערך במאי 1941 במערכת 'דער עמעס' בקובנה. כך למשל צוין שמשך כל הזמן לא נערכה ביקורת אף באחת מהספריות הקיימות בקובנה ושאף אחת מהן אפילו לא קיבלה הנחיות. התברר גם שבספריות כמעט שלא קיים שירות יעץ לקהל הקוראים. כמו כן הייתה חלשה מאוד אספקת ספרות סובייטית.⁶⁴

בערי השדה ובעיירות הקטנות היו הדברים יגעים עוד יותר. פרט לאלה שהשתייכו בעבר לרשת 'ליבהאבער פון וויסן', כמו למשל בשאווילי,⁶⁵ נסגרו זמנית כל הספריות שהשתייכו קודם לכן ל"ארגונים ריאקציוניים".⁶⁶ מחמת התהליך המסובך של בדיקת טיב הספרים מבחינת כשרותם הפוליטית ובגלל סיבות מינהליות ואחרות, השתתה במקומות רבים

60 ראה ק. קאפלאן, "די קולטור פון די טרעגער", פאלקסבלאט, 9.8.1940, עמ' 5; מ. בורשטיין; "קאוונער טרעגער ווילנא און ארטעל", דער עמעס, 29.5.1941, עמ' 2.

61 על אירועי התרבות באולם הקריאה של ספרייה זו, ראה: ר. פאדין, "גרויסע קולטור טעטיקייט אין פאראיין פון אידישע טרעגער", פאלקסבלאט, 16.8.1940, עמ' 5; "לעקציעס אין ר. טשארני ליענזאל", שם, 16.8.1940, עמ' 7; יאשא פעלער, "ליטערארישער אוונט אין טשארני זאל", דער עמעס, 2.4.1941, עמ' 3; "גרויסער דערפאלג פון קאנצערט אוונט ביי די יידישע טרעגער", שם, 6.11.1940, עמ' 2.

62 לפי ידיעה שפורסמה אז בחו"ל, הורחקו מספריית מאפו 28 ספרים מאת סופרים יהודים כולל ביאליק, טשרניחובסקי, לייב יפה, ברדיצ'בסקי ואחרים. רק ביצירות מנדלי, פרץ ושלום-עליכם לא נגעו לרעה. "די לאגע פון אידען אין פוילען און ליטע", דער אמעריקאנער, 24.1.1941, עמ' 28. והשווה גם: "Purge in Lithuania," *Jewish Chronicle*, 27.12.1940, p. 7 (להלן: ג'זאיש קרוניקל).

63 לפי צו נשיאות הסובייט העליון של הרפובליקה הליטאית, נקבע שמה של הספרייה — מאפו לשעבר — לספרייה על שם גריינפנברג. פאלקסבלאט, 22.10.1940; ידיעה זו פורסמה בפירוט יתר גם בעיתונות היהודית בחו"ל. לפי ידיעות אלה הועברה הספרייה (לאחר ש'טוהרה' ושהושלמה בספרים של שלום-עליכם, מנדלי, פרץ וכד'), ג'זאיש קרוניקל, שם, והשווה גם דער אמעריקאנער, 27.11.1940, עמ' 5. לפי דבריו של המורה והסופר ישראל קפלן, דובר אז שהספרים מספריית מאפו לשעבר הועברו לספרייה ע"ש קודירקא בקובנה.

64 הערות 56, 59 לעיל.

65 במאי 1941 הועברה מספרייה זו 1,200 ספרי יידיש לספרייה העירונית. פ. גאלדמאן, "אין ביבליאטעקן", דער עמעס, 5.6.1941, עמ' 9.

66 ד. לעווין, "יידישע ביבליאטעקן אין ראטנ ליטע", מוסף לספריות וילנה, הערה 45 לעיל (להלן: ד. לעווין).

פתיחתן מחדש של הספריות עד כי הביקורת בציבור מצאה ביטוייה בעיתונות, כמו לגבי פלונגה,⁶⁷ ראסיין,⁶⁸ לאזדיי⁶⁹ ועוד.

בסוף תקופת השלטון הסובייטי עדיין היו סגורות ספריות יהודיות בפלונגיאן,⁷⁰ אוטיאן,⁷¹ דוסיאט,⁷² קובארסק,⁷³ מאריאמפול⁷⁴ ועוד. כשהספריות נפתחו לאחר הטיהור הן הופעלו עתה במסגרות כלליות: מיעוטן השתייכו מעתה (לפחות זמנית) ל'מופר', כמו ספריית 'פרץ' בפונגיבוז⁷⁵ ואילו רובן הפכו לחלק אינטגרלי של הספריות הממלכתיות המקומיות כגון באולקניק.⁷⁶ ברם לאינטגרציה זו היו השלכות בעיתיות. אחת הבעיות הבולטות התבטאה בחוסר המגע, או במגע בלתי מספיק, בין הקורא לספרן, שכן רק במספר מוגבל של ספריות מקומיות נמצאו ספרנים יודעי שפת היידיש.⁷⁷ דבר זה גרם לתלונות מצד

67 "אם עוד קודם הייתה כאן ספרייה יהודית, בה היו הרבה ספרים (לרבות של הספרות היהודית החדשה), הרי עתה אין לקורא הפלונגאי אפשרות להשיג ספר. הספרייה היהודית בפלונגיאן כבר סגורה כחודשיים ומנמקים זאת בטיפול להעברתה לרשות ממלכתית. האם אי אפשר להחיש את תהליך ההעברה? לפי כל הסימנים מסתבר שהוועדה המסוימת הוניהה את משימתה". י. פיקער, "קולטור לעבג אינ פלונגע", דער עמעס, 8.4.1941, עמ' 3.

68 בכתבת ביקורת על הוועד המקומי של 'מופר' שברשותו נמצאה הספרייה נאמר בין היתר: "הספרים של הספרייה מונחים בארון ואיש אינו קורא אותם. אם חברי הוועד אינם מעוניינים לטפל בעניין, שימסרו זאת לחוג הדראמאטי והעניין יסודר". עפגע, "די טעטיקייט פון ראסיינער יידישן דראמקרייז", שטר אלן, (86) 3, 22.1.1941, עמ' 24.

69 "יש להצטער שבתנאים חיוביים כאלה עומדת הספרייה סגורה וזה מפריע להתפתחות התרבותית של הנוער בלאזדיי... שהרי הדרישה לספר יהודי היא רבה מאוד", פאלע, "לאזדייער ביבליאטעק דארפ געעפנט ווערן", דער עמעס, 13.3.1941, עמ' 4. ייתכן שדרישה זו הועילה שכן בסקירת הספריות שפורסמה בעיתון זה מאוחר יותר — (ראה הערה 70 להלן) מאוזכרת ספרייה זו לטובה...

70 הכוונה לסקירה "ביבליאטעק אינ שטעט און שטעטלעך" שפורסמה ב-28.5.1941 במסגרת המוסף דאגה לספריות, הערה 56 לעיל.

71 במחדל של סגירת הספרייה היהודית במקום זה חודשיים, מואשמת המחלקה לתעמולה (הסברה) של הוועד המחוזי של המפלגה הקומוניסטית. א. בערמאן, "אינ אוטיאנער קרייז", ש.ס.

72 כל הספרייה על ציודה וספרייה רוכזו לעת עתה במועדון המפלגה הקומוניסטית המקומית. ע. סלעפ, "אינ דוסיאט בריינגט מענ אינ ארדענונג די יידישע ביכער", ש.ס.

73 הספרייה נמצאה באותו זמן ברשות הוועד הנפתי של ארגון ה'קומסומול', כאים גרינ, "די קאווארסקער עפנטלעכע רעגירונג ביבליאטעק", ש.ס.

74 על אף שבחודש מארס הוחלט על שילובה של הספרייה היהודית 'ליבהאבער פון וויסן' בספרייה הממלכתית, הועברה למוסד האחרון הספרנית היהודית בלבד ואילו "הספרים היהודים מונחים תחת מנעול מוחתם בדירה הישנה של הספרייה". מיישע כאים, "אינ מאריאמפאל גייט עס צו אייגנארטיק", ש.ס. מידיעה אחרת מסתבר שספרי הילדים של הספרייה היהודית הועברו לרשות בית הספר העממי היהודי במקום. דער עמעס, 7.1.1941, עמ' 4.

75 "הספרייה ממוקמת בדירה גרחת וכן התגשם החלום הישן — על יד הספרייה נפתח אולם קריאה. באולם הקריאה תלויות התמונות של לנין וסטאלין, פרץ, מנדלי, שלום עליכם. לספרייה מתווספים קוראים חדשים וכן נוספו פירסומים חדשים של הוצאת 'עמעס'. מ. פרידבערג, "פאנעוועזשער י.ל. פערעץ ביבליאטעק", פאלקסבלאט, 18.10.1940, עמ' 8.

76 הספרייה היהודית במקום מנתה כ-2,000 ספרים (ולא יותר מ-500 קוראים), שולבה במסגרת הספרייה הממלכתית שמנתה 1,500 ספרים והיו לה 300 קוראים. לייזער ווארמאן, "אלקעניק דארפ מער ביכער אינ רוסיש און פויליש", מוסף: דאגה לספריות, הערה 56 לעיל.

77 כאלו נמצאו במקומות הבאים: שאדובה, שאקי, רוגובה, קרון, קיידאן, צ'ייקישוק, וונדזיגולה. ד. לעווינ, הערה 66 לעיל. בעיירה אניקשט, מונה בספרייה הממלכתית סגן מנהל יהודי לאחר שהועברה אליה הספרייה היהודית המקומית שמנתה 1,000 ספרים. י. לאפער, "דער וועג פון א פראגרעסיווער ביבליאטעק", דער עמעס, 5.6.1941, עמ' 9.

קוראים יהודים "שאינם יודעים איזה ספר לבחור".⁷⁸
 על אף שבעיה זו נגעה בנושא העדין של יחסים בין יהודים והלא-יהודים, התפרסמו פה ושם כתבות בנוגע לכך.⁷⁹ כן נשמעו טענות על הצורה של קליטת ספרי-ידיש בספריות הממלכתיות המקומיות.⁸⁰
 אין לומר שאוזני הרשויות המתאימות לא היו כרויות לטענות אלה ואחרות. אחד מהפתרונות שהציעו אלה היה לגייס מתוך ציבור חברי הקומסומול, 'מופר', מורים מתקדמים ועסקנים ולהקים בקרבם צוות שאמור היה לסייע לספרן בארגון המדורים היהודים שבספריות הממלכתיות.⁸¹
 הובטחה גם אספקה של ספרים טובי-יטיים, בידיש לכל הספריות שבהן יימצאו קוראים מעוניינים.⁸² בנוסף להבטחות להקים מדורים יהודים בספריות הכלליות הקיימות⁸³ הובעה התקווה שגם במסגרת תכנית האב להקמת 92 ספריות חדשות במשך השנה הקרובה יוקמו עוד ספריות יהודיות.⁸⁴
 אין להעת אם הבטחות ותקוות אלו היו מבוססות שכן גם תוכנית האב וגם האחרות לא בוצעו מחמת המלחמה והשואה האיומה שהתחוללה תוך זמן קצר.

- 78 נ. געלער, "די ביבליאטעקע אונג לייענ זאלנ אינ פאסוואל", מוסף: הדאגה לספריות. הספרייה היהודית בעיירה זו (פוסבול) מנתה 400 ספרים והיו לה 70 קוראים. ש.ם.
- 79 בספרייה הממלכתית בטלז', שאליה הועברו כ-2,000 הספרים של הספרייה היהודית המקומית, ניסו לפתור את הבעיה בכך שקיבלו עובדת ליטאית וזו אמורה הייתה ללמוד יידיש. ברם הסתבר שעובדת זו נתקבלה במקום מועמדת אחרת יהודיה המתאימה לתפקיד זה, וזאת בנימוק שהעובדת הליטאית ראויה ליחס מיוחד שכן הולאמו שני בתים שלה. כתבה ביקורתית בנושא זה, ראה י. גרינהויז, "די לייענער פונ טעלזש זיינענ 'באזארגט' געווארנ", מוסף: הדאגה לספריות. הכתב שפרסם ידיעה פיקאנטית זו לא הסתפק בכך, אלא הוסיף בסיימה את הדברים הבוטים הבאים: "אין לדעת כמה זמן יימשך הדבר. חיכיתם כל כך הרבה, תחכו עוד. במה הנכם טובים יותר מהספרייה היהודית בפלונגה (פלונגיאן). שכן אם בפלונגה מחכים הקוראים זמן רב מאוד להפעלת הספרייה היהודית, יכולים גם אתם הטלז'אים לחכות. עם זאת יהיה בכך הישג רב: בעלת שני בניינים שהולאמו תלמד יידיש".
- 80 בספרייה עירונית שבעיירה מאליאט שבנוסף ל-2,000 הספרים ברוסית היו בה גם 800 ספרי יידיש, והיו עדיין ספרים רבים מונחים על הרצפה וחסר היה ציוד. ז. ראפאפארט, "מאלאט", דער עמעס, 20.6.1941, עמ' 66.
- 81 ד. לעווינ, הערה 66 לעיל.
- 82 ש.ם.
- 83 "לפי משאלתה של האוכלוסייה היהודית במחוז וילנה יקים הקומיסאריון להשכלה מדורים יהודים על יד הספריות הליטאיות". א. ריפקינד, "לייענ-שטיבלער אינ ווילנער קרייז", דער עמעס, 9.4.1941, עמ' 5 וראה גם: ד. לעווינ, הערה 66 לעיל.
- 84 בסוף 1940 היו בליטא הסובייטית 200 ספריות ממלכתיות שמנו 630,000 ספרים ולהם 60,331 קוראים רשומים. "די ביבליאטעקע אינ לסטר", דער עמעס, 1.4.1941, עמ' 3.